

PORTELL, RAIMON; MARQUÈS, SALOMÓ. *ELS MESTRES DE LA REPÚBLICA*. BADALONA: ARA LLIBRES, 2006

A inicis del segle XX, quan a Catalunya l'analfabetisme era la tònica dominant, el Govern de la Segona República va considerar que l'educació havia d'actuar com a motor de canvi. Els polítics i les institucions van comptar amb l'entu-

siasta col·laboració d'un grup de mestres, dones i homes anònims, que, amb el seu esforç i tenint com a referent les idees educatives europees més avançades, van crear una escola moderna adaptada al seu temps. La gran innovació d'aquesta pedagogia era el respecte a l'infant. Els infants passaven a ocupar la posició central dins de les aules i en el sistema educatiu. Una nova escola activa, laica, mixta i pública els esperava. *Els mestres de la República* és un homenatge a totes aquelles persones que van lluitar per construir una nova escola que fes ciutadans més lliures i més cultes i, per sobre de tot, una escola inclusiva que aconseguís per primera vegada en la història que cap infant es quedés sense escolaritzar, independentment del seu nivell econòmic o social. L'absentisme quedava perseguit.

Els mestres de la República, brillantment escrit per Salomó Marquès i Raimon Portell, és el relat de l'epopeia d'uns mestres que van modernitzar l'escola i van somiar en civilitzar el país. La rememoració d'aquests moments de renovació pedagògica ha anat a càrrec de dos antics mestres: Raimon Portell, que va deixar el món de la docència i actualment es dedica al periodisme, i Salomó Marquès, que exerceix de professor a la Universitat de Girona. Raimon Portell i Salomó Marquès escriuen en les primeres pàgines: «A tots els mestres i a tots aquells que van treballar perquè la gent d'aquest país fos més lliure, més culta, més acolorida, més persona, dediquem aquest llibre».

L'obra s'organitza en quatre grans blocs temporals: «Antecedents», «La República en pau», «La República en guerra» i «Després de la batalla». Aquests capítols van precedits per la presentació i introducció a l'obra i antecedeixen l'epíleg i el recull bibliogràfic. En el transcurs d'aquests capítols, els autors van compaginant la informació del context històric amb el recull de relats d'experiències que fan més pròxima al lector aquesta part del nostre passat col·lectiu.

ANTECEDENTS

En la dècada dels anys trenta del segle passat, Catalunya es va situar a l'avantguarda educativa. Tot i que el país vivia una guerra civil, es va aconseguir un fet fins al moment inèdit: la total escolarització de tots els infants de Catalunya. Tots aquests avenços tenien unes arrels profundes. Per trobar-ne els primers orígens, ens hauríem de remuntar a la Institución Libre de Enseñanza (1876). Giner de los Ríos va ser l'ànima d'aquesta institució, que propagà idees i pràctiques de l'Escola Nova. Des de la Institución Libre de Enseñanza, es donaren a conèixer pedagogs com Pestalozzi, Decroly i Dewey. L'Escola Nova pretenia formar persones cultes i compromeses amb el seu entorn a partir de la pedagogia activa. Adolphe Ferrière, des de l'Institut Rousseau de Ginebra, va concre-

tar, en un programa de trenta punts, l'ideal màxim d'Escola Nova. Perquè un centre fos considerat Escola Nova, havia de complir-ne com a mínim quinze. Altres institucions influents foren l'Ateneu Enciclopèdic Popular (1902) i l'Escola Horaciona de Pau Vila (1905), entre d'altres. Més arrels, i també profundes, foren les tasques pedagògiques de Manuel Ainaud, Eladi Homs, Artur Martorell i Alexandre Galí, entre d'altres. Per exemple, Galí, l'any 1910, dirigí l'Escola Activa de Vallparadís, a Terrassa, i el 1916 fou secretari del Consell de Pedagogia, esdevenint així imprescindible per a les institucions educatives de la Mancomunitat. Dirigí els estudis normals i les escoles d'estiu. L'any 1922 fundà el *Butlletí dels Mestres*, una revista adreçada als docents de Catalunya.

Totes aquestes aportacions les hem de contextualitzar en el Noucentisme, moviment social i cultural que va representar la superació del Modernisme per aconseguir la reconstrucció social. El nou estat s'havia de sostenir en una política que permetés el creixement econòmic i cultural del país. En aquest projecte de transformació, l'educació era una peça clau.

LA REPÚBLICA EN PAU

El primer ministre d'Instrucció Pública del Govern de la República fou el català Marcel·lí Domingo. El ministre, que anteriorment havia treballat de mestre, opinava que «els infants s'havien de convertir en el centre del seu aprenentatge i havien de començar a aprendre a partir del que tenien a l'abast, del que formava part del seu entorn. Amb el temps, l'àmbit d'atenció s'aniria ampliant, del poble al país, del país al món. L'escola que volia també havia d'estar atenta a les noves tecnologies i als canvis socials. Era una escola on cada dia caldria replantejar-se la feina a fer» (p. 61).

Les actuacions educatives en els primers dies de la República van ser prolífiques. En poc temps, es crearen l'Escola Normal de la Generalitat i l'Institut-Escola, dues institucions que marcaren una profunda empremta. També foren importants els grups escolars. En podríem destacar el grup escolar Ramon Llull, el grup escolar Lluís Vives, el grup escolar Pere Vila i el grup escolar Sant Ramon de Penyafort, entre d'altres. Els grups escolars no van ser un invent republicà, però fou en aquesta època quan presentaren la màxima esplendor. En les escoles de la República es dignificava l'educació; aquestes escoles es van convertir en el centre cultural del barri. La cultura, que fins al moment només havia estat a l'abast d'una minoria, va passar a estar a disposició de tothom. Amb l'educació, a més a més d'oferir cultura als infants, també se'ls possibilitava que poguessin escollir el seu futur segons les seves capacitats i interessos, i no segons les seves possibilitats eco-

nòmiques. Això s'aconseguia, entre altres mesures, amb la gratuïtat del transport públic per als escolars i amb la subvenció de la majoria del material escolar.

El treball dins de les aules de cada grup escolar era diferent; tot i així, presentaven com a constant el respecte al ritme d'aprenentatge de cada infant. De la diversitat d'experiències educatives destaquen l'aplicació dels mètodes més nous de l'escola moderna, el treball experimental, l'estudi per projectes, el treball a partir de la pràctica globalitzada, les activitats de tallers, la creació de revistes escolars, l'ús de laboratoris científics i la realització de les tasques de manteniment del centre. Alguns centres fins i tot optaren per suprimir els exàmens i no utilitzar llibres de text.

Una de les influències més remarcables fou la de Freinet. El pedagog francès proposava una educació basada en la concepció que l'infant és membre d'una comunitat i, per tant, l'educador ha de tenir en compte el medi i atendre les necessitats comunicatives dels infants. Les experiències de Freinet foren seguides per molts mestres del medi rural. Freinet proposà, per exemple, la correspondència entre escoles, l'ús de la impremta per a la creació de textos lliures, les sortides i la biblioteca escolar.

Dos dels principis bàsics de les escoles de la República foren la coeducació i el laïcisme. La coeducació s'implantà especialment en les primeres edats i, en alguns centres, en tot l'alumnat. L'ensenyament fou laic i, al mateix temps, es respectà l'opció religiosa de cada família.

No s'ha de pensar que totes les escoles, durant el temps de la República en pau, experimentaren una renovació pedagògica. Molts centres d'ensenyament no reuniren les condicions per a la pedagogia moderna.

La continuació de l'educació primària s'havia d'impartir en els instituts. L'any 1932 es creà, a Barcelona, l'Institut-Escola, sota la tutela de Josep Estalella. L'Institut-Escola pretenia contribuir a la formació de nois i noies més lliures, més responsables i més savis, tot això a partir de l'ensenyament actiu. Els professors van posar l'art i la ciència a l'abast dels joves. L'Institut-Escola fou un model per a la creació de nous centres de secundària. Tot i així, no es crearen gaires centres com l'Institut-Escola. De ben segur que haurien pogut sorgir moltes més experiències si no hagués esclatat la guerra.

Per a la formació dels mestres que havien de renovar les escoles, es creà una normal diferent. Marcel·lí Domingo, seguint l'encàrrec de la República, «va canviar el pla d'estudis i en va proposar un de nou que es coneix com a pla professional. Tenia una durada de quatre anys: tres de formació acadèmica i un quart de pràctiques remunerades. S'hi establia la coeducació i la religió desapareixia del currículum formatiu. Els continguts estaven agrupats en tres àmbits: un de coneixements filosòfics, pedagògics i socials; un altre dedicat a les matèries metodològi-

ques i didàctiques, i el tercer bloc, en el qual s'inclouïen les matèries artístiques i pràctiques» (p. 103). Per al desenvolupament d'aquest programa, la Normal de la Generalitat de Catalunya comptà amb un professorat d'excepció: Cassià Costal, Roura-Parella, Pau Vila, Pierre Vilar i Artur Martorell, entre d'altres. Des del nou centre de formació del professorat, s'impulsà novament l'escola d'estiu per a mestres. Des de l'escola d'estiu es donaven a conèixer les innovacions educatives.

Moltes d'aquestes iniciatives van quedar truncades amb l'alçament militar de juliol del 1936, arran del qual esclatà la Guerra Civil.

LA REPÚBLICA EN GUERRA

Pocs dies després de l'inici de la Guerra Civil es creà el Comitè de l'Escola Nova Unificada (CENU). El CENU tenia com a finalitat organitzar un nou sistema educatiu que substituís l'escola confessional per una nova escola racionalista inspirada en la fraternitat humana. El CENU situava en el centre de l'escola a l'infant i es fonamentava en tres principis. En primer lloc, l'educació començava en el moment del naixement. En segon lloc, els infants havien de conviure en una mateixa aula sense distinció de procedència ni finalitat. En tercer i últim lloc, la selecció ulterior dels infants s'havia de fer seguint criteris individuals, com la intel·ligència i la voluntat. El lema del CENU fou «l'1 d'octubre, cap nen sense escola» i, tot i que molts mestres anaren al front i es necessitaven molts edificis per a l'escolarització de tots els infants de Catalunya, a principis del mes d'octubre s'aconseguí, per primera vegada en la història, la total escolarització dels infants catalans. A partir d'aquest moment, la Generalitat garantí l'accés a l'educació a tothom, al mateix temps que assumí tots els graus educatius.

El juliol de 1938, el president Companys anà a la col·locació de la primera pedra del que havia de ser el complex escolar Prat de la Riba de Girona. En aquest acte digué: «És admirable que, en moments de guerra, en què els valors més exquisits han de trobar forçoses dificultats per al seu desenvolupament, hi hagi un govern i un poble perfectament identificats que s'interessin per la conservació de les essències espirituals de Catalunya. No volem que neixi en el cor dels infants un sentiment d'odi i de rancor, sinó un sentiment de defensar-nos de la guerra que ens fan els que ens han envaït. Fem la guerra contra la guerra. Fem la guerra per defensar la pau, per salvar l'ànima del nostre poble, de la nostra magnífica Catalunya» (p. 128).

També en aquell mateix any el CENU publicà les *Normes generals de treball escolar* per tal d'orientar els mestres i delegats d'ensenyament. Foren unes orientacions articulades tenint en compte les diferents edats: grups d'infants du-

rant els primers anys de l'escola primària, grups d'edats intermèdies i grups de darreres edats de l'escola primària. Poc temps després de l'aprovació d'aquestes normes de treball, molts mestres hagueren de fugir. Emprungueren el camí de l'exili perquè havien lluitat per mantenir l'ordre legal davant de la rebel·lió feixista o perquè, per tal de desenvolupar la seva tasca docent, s'havien compromès amb la societat i s'havien enfrontat als cacics i capellans més retrògrads. Amb el seu exili, deixaven enrere un país devastat per la mort, amb un futur desolador.

En els últims dies de la Guerra Civil, uns quatre-cents cinquanta mestres, que representaven fins a l'11 % del professorat català, s'exiliaren per salvar la vida.

DESPRÉS DE LA BATALLA

Després de la batalla, molts mestres es van exiliar, però també n'hi va haver molts que es van quedar i van patir una dura repressió. Els mestres exiliats van haver de lluitar novament per sobreviure en els camps de refugiats. Els que es van quedar tampoc ho van tenir fàcil. El règim feixista no va oferir possibilitat de reconciliació. El nou govern pretenia eliminar tot el que havia comportat la República. Fou conscient de la importància de l'Escola Activa durant la República i, per tant, considerà que s'havia de destruir. Un article publicat a *El Correo Catalán* il·lustra la nova línia educativa del franquisme: «Un estado que no haya perdido la noción de la propia defensa no puede entregar la primera enseñanza a quien no siente culto de la nación en el orden de sucesión inmediata después del religioso» (p. 149).

Als mestres que havien optat per quedar-se, els esperava la depuració. El Govern franquista organitzà comissions depuradores i elaborà informes sobre el personal docent. Depenent dels càrrecs que s'imputaven, els mestres podien patir diferents càstigs, des del trasllat fins a la inhabilitació temporal o l'expulsió. Fins i tot es van arribar a convocar tribunals militars quan les acusacions eren més greus.

Els mestres republicans que van esforçar-se per aconseguir que les nostres escoles fossin excepcionals van ser castigats amb l'exili i la repressió. Sense ells, es va acabar la renovació pedagògica, el laïcisme, la coeducació, el català a les escoles i el més important, el respecte a l'infant. Ens esperaven molts anys de foscor educativa. En la introducció de la Llei d'educació franquista de 1945 s'apuntava: «La etapa republicana de 1931 llevó a la escuela una radical subversión de valores. La legislación de este periodo puso su mayor empeño en arrancar de cuajo el sentido cristiano de la educación y la escuela sufrió una etapa de in-

fluencias materialistas y desnacionalizantes que la convirtieron en campo de experimentación para la más torpe política, cegadora del ser íntimo de nuestra conciencia histórica» (p. 163).

PER ACABAR...

El llibre es podria haver titulat perfectament *La República dels mestres*, ja que, en temps de la República, es va creure que l'educació era l'eina fonamental per a la formació integral de les persones. L'educació i la cultura havien de ser els pilars del progrés social i econòmic del país. El mestre fou un ciutadà clau durant la República. Per a la transformació social del país, el magisteri era imprescindible. Però els nostres autors van optar pel títol *Els mestres de la República*, títol homònim del llibre escrit per la periodista María Antonia Iglesias, *Maestros de la República: Los otros santos, los otros mártires*. No és una casualitat l'aparició al mercat d'aquests dos llibres amb un títol tan semblant. Hem hagut d'esperar que passessin trenta anys de democràcia per saber quin és el nostre passat. Ara que s'han extingit gairebé tots els responsables dels assassinats franquistes, podem aclarir els fets per conèixer exactament què va passar. Els dirigents polítics tenien por de la ruptura entre les anomenades *dues Espanyes* i aquesta por explica que haguem passat tant de temps silenciament el nostre passat. Sortosament, en els últims anys, estan apareixent associacions, estudis, llibres i pel·lícules que reivindiquen els avenços socials que es van viure durant la República. Una República que se sostenia, en part, gràcies a uns mestres que treballaven perquè els seus alumnes esdevinguessin ciutadans lliures gràcies a la cultura, que actuaria d'instrument emancipador. *Els mestres de la República* ha estat publicat per l'editorial Ara Llibres dins de la col·lecció Sèrie H, col·lecció en què també trobem l'emocionant *La maternitat d'Elna, bressol dels exiliats*.³¹

El llibre *Maestros de la República: Los otros santos, los otros mártires*³² està dedicat als mestres assassinats i represaliats pel franquisme i als joves actuals. És tasca dels més joves preservar la memòria d'aquests mestres que van defensar la cultura i la llibertat per als més humils. Tenim l'obligació i la responsabilitat de fer conèixer l'obra de la República i el compromís d'aquests mestres en la transformació del país a partir de l'acció directa amb els infants. Necessitem recupe-

31. A. MONTELLÀ, *La maternitat d'Elna, bressol dels exiliats*, Badalona, Ara Llibres, 2005, col·l. «Sèrie H».

32. M. A. IGLESIAS, *Maestros de la República: Los otros santos, los otros mártires*, Madrid, La Esfera de los Libros, 2006.

rar la memòria històrica per reivindicar el nostre passat i evitar que fets tan horribles com un règim totalitari implantat sobre la por es tornin a repetir. L'autora ens explica onze històries de mort i de vida. El llibre és el relat emotiu de les vicissituds d'onze mestres que van pagar amb la seva vida la vocació d'acostar la llibertat i la cultura al poble. Un d'aquests relats és la història del mestre català Miguel Castel Barrabés, que exercia a Sant Bartomeu del Grau.

De la mateixa manera que la María Antonia Iglesias retrata la vida d'onze mestres, els autors Raimon Portell i Salomó Marquès també ens proporcionen alguns testimonis molt interessants i reveladors de la tasca duta a terme pels mestres de la República. Algunes d'aquestes veus són les dels mestres Modest Clavé, Josep Donojó, Bernadí Lite, Miquel Vigatà, Lluís Tasis, Elvira Godàs, Dolors Purcallas i Joan Sans. També ens expliquen la seva experiència, en tant que alumnes de la Normal, Tomàs Bartolí i Pere Carbonell, i com a alumnes de l'educació primària, Dolors Palet i altres companys. A més a més, tenim la sort de comptar amb el testimoni de Josep M. Ainaud i Maria Martorell, que recorden la labor dels seus respectius pares, Manuel Ainaud i Artur Martorell, i Oriol Homs, que rememora el seu avi Eladi Homs. Tots aquests relats personals i altres que apareixen al llarg del llibre fan més propera al lector aquesta part de la nostra història. A més de paraules, els autors també es valen de fotografies i de reproduccions de feines escolars per il·lustrar la tasca dels mestres quan aquests eren la columna vertebral de la República.

Al llarg de la recensió, he utilitzat moltes cites textuais perquè els autors han escrit amb molta cura la seva obra i resulta impossible sintetitzar les seves paraules. L'homenatge que han retut Raimon Portell i Salomó Marquès amb *Els mestres de la República* a tota una generació de docents és un motiu de gran congratulació. El resultat ha estat un llibre apte per al gran públic, que acosta, de manera amena, rigorosa i propera, una part molt important del nostre passat recent.

Recomano aquest llibre tan especial a totes aquelles persones que consideren que l'educació és una eina de transformació personal i social. I a tots aquells que no volen oblidar el passat.

I, per acabar aquesta recensió, proposo una pregunta: què hauria passat amb l'educació a Catalunya, si els republicans no haguessin perdut la guerra? Tot i que mai no sabrem del cert què hauria succeït, pot ser molt interessant imaginar-ho.

Laura Guilera